

Preduzetništvo
žena u Srbiji

10

godina kasnije

PROGRAMI
PODRŠKE ŽENAMA
PREDUZETNICAMA
U SRBIJI

SeConS Expert Team

Marija Babović

Marko Vladislavljević

Olivera Vuković

Milica Stević

Jovana Obradović

Tijana Veljković

Jovana Čvorić

**Preduzetništvo
žena u Srbiji**

10
godina kasnije

MART, 2023.

PROGRAMI
PODRŠKE ŽENAMA
PREDUZETNICAMA
U SRBIJI

SeConS
grupa za razvojnu Inicijativu

SKRAĆENICE

APR	Agencija za privredne registre
MSP	Mala i srednja preduzeća
MSPP	Mala i srednja preduzeća i preduzetnici
MP	Ministarstvo privrede
RSD	Srpski dinar
UN WOMEN	Agencija Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena

SADRŽAJ

1.	Uvod	6
2.	Razvoj preduzetništva kroz finansijsku podršku za početnike u poslovanju (Start-up program)	8
2.1	Analizirani podaci	9
2.2	Učešće žena u podnesenim i uspešnim zahtevima za Start-up program	10
2.3	Karakteristike korisnica i korisnika Start-up programa	12
2.4	Održivost preduzeća koja su se prijavila za Start-up program	16
2.5	Iskustva preduzetnica koje su koristile program Start-up	19
3.	Program podsticanja razvoja preduzetništva kroz finansijsku podršku za žene preduzetnice i mlade u 2021. godini	20
3.1	Analizirani podaci	21
3.2	Program za žene preduzetnice	22
3.3	Program za mlade	23
3.4	Program za žene preduzetnice u 2021. godini - uporedna analiza dva programa	24
4.	Stavovi prema programima podrške u opštoj populaciji preduzetnica	26
5.	Diskusija rezultata, zaključci i poruke za donosiocce odluka	28
	Literatura	33

1 UVOD

Osnovni cilj ovog izveštaja je da se oceni u kojoj meri žene preduzetnice imaju pristup i kakav je značaj za žensko preduzetništvo dva programa državne podrške preduzetništvu.

PRVI PROGRAM

Razvoj preduzetništva kroz finansijsku podršku za početnike u poslovanju (nadalje Start-up program) sprovodi se već duži niz godina, a naša analiza fokusira se na zahteve odobrene između 2016. i 2021. godine.

DRUGI PROGRAM

Program podsticanja razvoja preduzetništva kroz finansijsku podršku za žene preduzetnice i mlade (nadalje Program za žene preduzetnice i mlade ili Program za žene i mlade) sprovodi se od 2021. godine i na njega se takođe odnosi naša analiza.

Novi program je u velikoj meri sličan Start-up programu, s tim što je učešće bespovratnih sredstava kod Programa za žene preduzetnice i mlade veće za 5%, i što firme koje mogu da dobiju sredstva umesto do 2 godine, mogu da budu osnovane do 5 godina pre prijave za program. Izveštaj se odnosi na ukupnu populaciju malih i srednjih preduzeća i preduzetnika (MSPP) koja su učestvovala u jednom od dva programa u navedenom periodu.

Analiza predstavljena u ovom izveštaju zasniva se na više izvora podataka i na kombinaciji kvantitativnih i kvalitativnih metoda.

Osnovu izveštaja čini kvantitativna analiza administrativnih podataka o podnosiocima zahteva i odobrenim zahtevima za učešće u programu.

Podatke o broju korisnika programa i odbijenim podnosiocima zahteva, kao i prosečnim iznosima odobrenih sredstava obezbedilo je Ministarstvo privrede Republike Srbije. Podaci su bili razvrstani po polu osnivača ili vlasnika, godini dobijanja sredstava (godini osnivanja za Program za žene i mlade), tipu privrednog subjekta (preduzetnik ili privredno društvo), regionu i veličini preduzeća i dodatno su kasnije obrađeni. Drugi izvor informacija predstavlja analiza pitanja o korišćenju navedenih programa podrške, sprovedena na reprezentativnom uzorku od 560 preduzetnica (deo šireg istraživanja koje je realizovala SeConS grupa za razvojnu inicijativu), koja je uključivala i buster uzorak preduzetnica koje učestvuju u programu. U istraživanju je ukupno učestvovalo 53 korisnice Start-up programa (7 iz osnovnog uzorka i 46 iz buster uzorka) i 33 korisnice Programa za žene i mlade (9 iz osnovnog uzorka i 24 iz buster uzorka). Konačno, treći izvor informacija bili su dubinski intervjui sa preduzeticama koje su koristile programe državne pomoći u prethodnom periodu.

Izveštaj je naručilo Ministarstvo privrede Republike Srbije (MP), uz podršku kancelarije UN Women, u nastojanju da proceni uticaj odabranih mera podrške preduzetništvu na žene i na muškarce (rodni uticaj).

Izveštaj se sastoji od pet celina. Nakon uvoda, u drugom poglavlju sprovodi se detaljna analiza rodnog uticaja Start-up programa, dok se ista analiza za Program za žene i mlade sprovodi u trećem poglavlju. U četvrtom poglavlju se analizira prepoznatljivost programa u opštoj populaciji preduzetnica i stavovi prema programima onih koji u njima nisu učestvovali. U petom poglavlju prezentovani su zaključci sa pregledom svih nalaza i preporukama za poboljšanje programa podrške preduzetništvu u Srbiji iz perspektive rodne jednakosti.

2 RAZVOJ PREDUZETNIŠTVA KROZ FINANSIJSKU PODRŠKU ZA POČETNIKE U POSLOVANJU (START-UP PROGRAM)

Opis programa

Osnovni cilj programa *Razvoj preduzetništva kroz finansijsku podršku za početnike u poslovanju* (u daljem tekstu, *Start-up program*) jeste povećanje broja privrednih subjekata i zaposlenosti u Republici Srbiji, kroz podršku početnicima za otpočinjanje poslovanja. Sredstva su namenjena preduzetnicima, kao i malim i srednjim preduzećima (MSP) koja su osnovana do dve godine pre podnošenja zahteva.¹

Program u svom opisu ne predstavlja program podrške koji je usmeren isključivo na žene, niti daje posebne beneficije ženskim preduzećima. Ograničenje u pogledu podnosioca zahteva je da ona ili on može da *bude osnivač najviše jednog privrednog subjekta koji je brisan iz registra pre objavljenog poziva*. Dodatni uslov je da preduzeće prethodno *nije primilo sredstva iz ovog programa*.

Minimalni iznos ukupnih sredstava za koje preduzetnik ili MSP može da aplicira je 400.000, maksimalni 6.000.000 RSD.² Bespovratna sredstva čine 30% vrednosti ulaganja, odnosno 40% ako preduzeće ima sedište i obavlja svoju aktivnost u nedovoljno razvijenom području (četvrta grupa razvijenosti).³ **Rok otplate kredita je 5 godina, sa grejs periodom od jedne godine, i 1% godišnje kamate uz garanciju banke ili 2%⁴ uz ostale garancije.**⁵

Dodatno ukupna pomoć primljena od strane države u prethodne dve godine (državna ili de minimis pomoć) zajedno sa bespovratnim sredstvima ne sme da bude veća od 23.000.000 RSD.

Sredstva su prevashodno namenjena za kupovinu mašina, opreme i dostavnih vozila ili drugih transportnih sredstava koja služe u procesu proizvodnje. Dodatno, sredstva mogu biti namenjena i tekućem održavanju poslovnog i/ili proizvodnog procesa (do iznosa 350.000 RSD) i operativnim troškovima koji mogu da učestvuju do 20% u strukturi ukupnog ulaganja. Izuzeti iz ulaganja su primarna poljoprivredna proizvodnja (uključujući i duvan i duvanske proizvode), trgovinska delatnost (osim ako uključuje određeni stepen obrade), igre na sreću, proizvodnja i promet oružja, nafte i naftnih derivata, čelika, uglja, građevinarstvo (osim proizvodnje građevinskih proizvoda), transport i saobraćaj, finansijske, marketinške (uključujući istraživanje tržišta i javnog mnjenja) i konsultantske usluge.

Korisnik mora da vrati kredit i odobrena bespovratna sredstva ako u roku od tri godine: obriše iz registra preduzetničku radnju ili pokrene postupak likvidacije ili stečaja, otuđi predmet investicionog održavanja ili ga da u zakup, raskine radni odnos osnivača privrednog subjekta ili izvrši promenu osnivača i nije privredno aktivan i ne dostavlja finansijske izveštaje. Ukoliko se nešto od navedenog dogodi posle treće godine, korisnik ne mora da vrati bespovratna sredstva, ali će program biti proglašen dospelim u celosti.

1 Do 2019. godine ovaj uslov je bio da su preduzeća osnovana u toku prethodne godine.

2 Do 2017. godine maksimalan iznos kredita za preduzetnike bio je 3.000.000 dinara.

3 Udeo bespovratnih sredstava od 40% za ova područja uveden je 2019. godine.

4 Do 2018. godine kamatne stope su iznosile 1,5% uz garanciju banke i 3% uz ostale garancije.

5 Hipoteka na nepokretnosti, ugovorno jemstvo, zaloga na opremi, menica ili sl., za punu listu videti na: <https://fondzarazvoj.gov.rs/download/TDVSUC8Uredba-Start-Up-2021.pdf>

Javni poziv je otvoren dok se sredstva iz linije ne utroše. Drugim rečima, nakon podnošenja i provere zahteva, ukoliko program ispunjava uslove konkursa on će biti finansiran, ukoliko i dalje postoje sredstva opredeljena od strane Vlade za ovaj program.

U periodu od 2016. do 2021. godine za sredstva iz Start-up programa Republika Srbija je opredelila 1,1 milijardu dinara bespovratnih sredstava za ove namene,⁶ dok se ostatak sredstava, oko 2,2 milijarde dinara, finansira iz kredita Fonda za razvoj.

2.1 Analizirani podaci

Glavni deo analize se zasniva na administrativnim podacima o uspešnim i neuspešnim zahtevima za sredstva Start-up programa, dobijenim od Ministarstva privrede i Fonda za razvoj.

Tabela 1 prikazuje ukupan broj zahteva prema krajnjem statusu zahteva.

↓ **Tabela 1:** Status uspešnih zahteva, prema godini zahteva

Izvor: Analiza podataka Ministarstva privrede i Fonda za razvoj.*

	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	Ukupno
Zahtev sa zaključenim ili odobrenim ugovorom	257	296	338	156	240	144	1.431
Zahtev bez zaključenog ili odobrenog ugovora*	18	18	40	5	13	6	100
Ukupno	275	314	378	161	253	150	1.531

* U ovu grupu spadaju zahtevi koji su u bazi podataka Ministarstva privrede označeni kao ugašena preduzeća (pre realizacije zahteva), preduzeća koja su odustala od zahteva kao i kategorija „van snage“ koja obuhvata druge odobrene zahteve koji nisu realizovani.

Dalja analiza zasnivaće se isključivo na zaključenim ili odobrenim ugovorima kojih je ukupno bilo 1.431, dok će preduzeća koja su ugašena, odustala od ugovora ili koja su van snage biti isključena iz analize. Podaci su stigli sa svim neophodnim informacijama da se uradi analiza. Ukupno, analizirani su podaci 1.430 uspešnih zahteva, jer za jedan zahtev pol preduzetnika nije bio određen.

Podaci o odbijenim zahtevima takođe su dobijeni od Ministarstva privrede. Od neophodnih podataka za analizu dobijeni su godina zahteva, delatnost,⁷ iznosi traženih sredstava. Naknadnom pretragom na internetu uz pomoć imena preduzeća i matičnog broja utvrđen je pol preduzetnika ili osnivača (zastupnika), tip, region, i trenutni status preduzeća (aktivno/ neaktivno). Preliminarnom analizom podataka prema matičnom broju utvrđeno je da su 33 preduzeća dva puta podnosila zahtev i odbijana u toku iste godine. Ove opservacije isključene su iz analize, da bi se izbeglo duplo brojanje.

6 Izvor: Uredba o utvrđivanju Programa podsticanja razvoja preduzetništva kroz finansijsku podršku za početnike u poslovanju (za sve godine).

7 Dobijene su dve varijable za delatnost: sektori delatnost (prvi nivo NACE klasifikacije) i detaljna delatnost (treći nivo NACE klasifikacije). Primećeno je da je varijabla sektori delatnosti pogrešno kodirana, jer su u obrazovanje svrstane delatnosti koje inače spadaju u oblast sektora Zdravlja i socijalne zaštite i sektora Umetnost, zabava i rekreacija.

2.2 Učešće žena u podnesenim i uspešnim zahtevima za Start-up program

U periodu između 2016. i 2021 godine za Start-up program se ukupno prijavilo 2.163 preduzeća, od čega je uspešno realizovano 1.430 zahteva. **Ukupno posmatrano, žene čine 36,5% od ukupnog broja podnosilaca zahteva, kao i 37,4% ukupnih sredstava odobrenih u okviru Start-up programa (Tabela 2).**

U poređenju sa prethodnom studijom koja se bavila rodnom analizom programa u 2009. i 2010 godini,⁸ procenat žena među ukupnim i uspešnim podnosiocima zahteva za Start-up program ostao je približno isti. Ta studija ukazuje da su tih godina žene činile 37,4% ukupnog broja zahteva i 38,6% odobrenih zahteva, pri čemu je broj prijave tih godina bio značajno veći (više od 3.000 prijave po godini).

↓ **Tabela 2:** Učešće žena u podnetim i uspešnim zahtevima, prema godini zahteva

Izvor: analiza podataka Ministarstva privrede i Fonda za razvoj.

Godina zahteva	Podneseni zahtevi		Odobreni zahtevi	
	Ukupan broj podnosilaca zahteva	Učešće žena	Ukupan broj odobrenih zahteva	Učešće žena
2016.	444	36,7%	257	38,1%
2017.	412	36,4%	296	39,5%
2018.	440	37,5%	338	39,1%
2019.	232	41,4%	156	37,8%
2020.	422	37,0%	240	39,6%
2021.	213	27,7%	143	23,8%
Ukupno	2.163	36,5%	1.430	37,4%

Učešće žena u ukupnom broju podnosilaca zahteva i odobrenih sredstava u okviru Start-up programa je više nego učešće žena u ukupnom broju preduzetnika (31,2%), odnosno ukupnom broju novoosnovanih preduzeća u periodu 2016–2021 (33,5%).⁹ Ova informacija ukazuje da je Start-up program značajniji za početak poslovanja ženskih preduzeća nego muških.

S tim u skladu je i informacija da oko polovine korisnica programa u anketi (52,8%) navodi da su ih Start-up programi motivisali za započinjanje sopstvenog biznisa. Dodatno, više od tri četvrtine ispitanica (77,6%) navodi da su sredstva iz Start-up programa bila prilično ili veoma važna za njihovo poslovanje, a u okviru intervjuja ispitanice navode da je **Start-up program bio „odskočna daska“ za razvoj njihovog biznisa.**

Sa druge strane, analiza podataka APR o preduzeticama koje su dobile sredstva iz Start-up programa¹⁰ ukazuje na to da su među aktivnim privrednim subjektima 32 preduzeća ili **oko 9% analiziranih preduzeća prenesena iz vlasništva žena u vlasništvo muškaraca.**

⁸ Avlijaš, S., Vladislavljević M. & Popović-Pantić S. (2012). *Rodna analiza odabranih državnih mera za podršku preduzetništvu u Srbiji*. Beograd: UN Women.

⁹ SeConS. (2023). *Preduzetništvo žena u Srbiji – deset godina kasnije*. Beograd: UN Women.

¹⁰ Analiza je rađena u okviru pripreme uzorka za anketno istraživanje. Kako se anketa sprovodila isključivo na uzorku žena, ne postoji slična informacija vezano za muškarce.

Ovaj podatak ukazuje na to da je učešće ženskih preduzeća nešto manje u odnosu na ono što pokazuju analizirani podaci, iako ne postoji informacija o učešću muških preduzeća koja su prenesena na žene. Ipak, ovo ne ukazuje na manipulacije prilikom dobijanja sredstava iz Start-up programa, jer ne postoji prioritet dodeljivanja sredstava ženama u okviru ovog programa.

Sa druge strane, ovi podaci ukazuju na to **da se u određenom broju preduzeća vlasnička struktura promenila i da su muškarci postali ili otvoreno vlasnici ili glavni donosioci odluka u preduzeću**. Ovo potvrđuju i podaci iz intervjua sa preduzetnicama koji ukazuju na to da postoji percepcija da je podrška ženskom preduzetništvu značajnija i da je stoga isplativije započeti posao u ženskom preduzetništvu. Navodi se da je, čak i u situacijama u kojima se ne promeni vlasnička struktura, uloga muškarca (najčešće partnera) izuzetno velika, od odabira delatnosti, informisanja o postojećim programima podrške, do vođenja segmenata posla.

Uspešnost prilikom prijavljivanja

Ukupno posmatrano, žene su nešto uspešnije od muškaraca u prijavljivanju za program: 67,8% žena naspram 65,1% muškaraca je dobilo sredstva nakon što se prijavilo za njih (Tabela 3). Uspešnost

je značajno veća u odnosu na program Start-up za 2009/2010. godinu, kada je uspešnost iznosila oko 55% u proseku, ali je i prosečan broj prijavljenih preduzeća tada bio značajno veći (preko 3.000 po godini).¹¹ Kao i sada, i tada su žene bile nešto uspešnije od muškaraca (56,6% naspram 53,9%).

Uzimajući u obzir jasno definisana pravila konkursa i činjenicu da se sredstva isplaćuju svima koji ispunjavaju uslove, interesantno je da oko jedne trećine preduzeća ne uspeva da dobije sredstva.

Podaci ankete ukazuju na to da **dve trećine ispitanica koje su se prijavile, a nisu dobile sredstva navodi da nisu dobile obrazloženje zašto nisu dobile sredstva**. Ipak, treba imati u vidu da je ovaj zaključak više anegdotski nego reprezentativan jer se zasniva na odgovorima 12 ispitanica. Među onima koji su dobili obrazloženje najčešće je to da nisu ispunjavale neki od uslova (preduzeće staro više od dve godine, nemanje dovoljno sredstava za garancije), da je bilo problema sa podnesenom dokumentacijom (npr. cene opreme nerealne i previsoke u planu) ili da su zakasnile sa podnošenjem zahteva, pa su izabrane druge firme pre njih.

↓ **Tabela 3:** Uspešnost žena i muškaraca prilikom podnošenja zahteva, prema godini zahteva

Izvor: Analiza podataka Ministarstva privrede i Fonda za razvoj.

Godina zahteva	Ukupan broj podnosilaca zahteva		Uspešnost	
	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene
2016.	281	163	56,6%	60,1%
2017.	262	150	68,3%	78,0%
2018.	275	165	74,9%	80,0%
2019.	136	96	71,3%	61,5%
2020.	266	156	54,5%	60,9%
2021.	154	59	70,8%	57,6%
Ukupno	1.374	789	65,1%	67,8%

¹¹ Avlijaš, S., Vladislavljević M. & Popović-Pantić S. (2012). *Rodna analiza odabranih državnih mera za podršku preduzetništvu u Srbiji*. Beograd: UN Women.

Interesantno je da u bazi podataka o odbijenim zahtevima postoji informacija o razlogu odbijanja za svaki od zahteva. To ukazuje na to da razlog odbijanja nije primećen ili na adekvatan način shvaćen od strane preduzetnica.

Učešće žena u broju odobrenih zahteva do 2020. godine bilo je stabilno – nešto manje od 40% (Tabela 2). Iako postoje značajne razlike u uspešnosti po godinama, jasnih trendova ili uzroka ovih razlika nema. Između 2016. i 2020. godine uspešnost je takođe varirala, pri čemu je samo 2019. godine uspešnost bila viša za muškarce (Tabela 3).

Učešće žena u dobijanju sredstava značajno se promenilo u 2021. godini usled toga što je otvoren dodatni Program za žene preduzetnice i mlade sa povoljnijim uslovima.¹²

Kako su ovi programi imali veće učešće bespovratnih sredstava, verovatno da su se žene prvo prijavljivale za ovaj program, a kad su fondovi ovog programa iscrpljeni (24. avgusta 2021. godine), onda su nastavile da se prijavljuju za sredstva u okviru Start-up programa. Usled ovih trendova, učešće žena u Start-up programima 2021. godine značajno je opalo, pa žene čine svega 27,7% svih prijavi i 23,8% odobrenih zahteva (Tabela 2).

↓ **Tabela 4: Uspešnost žena i muškaraca prilikom podnošenja zahteva, prema pravnom statusu**
Izvor: Analiza podataka Ministarstva privrede i Fonda za razvoj.

	Podneseni zahtevi*		Uspešni zahtevi*		Uspešnost	
	Ukupno	Učešće žena	Ukupno	Učešće žena	Muškarci	Žene
Preduzetnici	1.265	38,4%	859	37,6%	68,8%	66,5%
Privredna društva	898	33,7%	571	37,1%	60,3%	70,0%
Ukupno	2.163	36,5%	1.430	37,4%	65,1%	67,8%

12 Detaljnija analiza ovih programa data je u okviru trećeg poglavlja koje se odnosi na ove programe.

I uspešnost prijavi za žene za ovaj program je niža 2021. godine u odnosu na prosek, jer je 57,6% prijavljenih žena dobilo sredstva iz Start-up programa, iako to nije značajno niže od uspešnosti u 2019. i 2020. godini. Sa druge strane, kod muškaraca je uspešnost u 2021. godini bila iznadprosečna pošto je 70,8% muškaraca uspelo da dobije sredstva.

Analiza po godinama ukazuje na to da kriza izazvana virusom COVID-19 nije izazvala velike promene u učestalosti prijavljivanja ili uspešnosti žena ili muškaraca za Start-up program.

2.3 Karakteristike korisnica i korisnika Start-up programa

Tip, region i veličina preduzeća i dodeljivanje sredstava u okviru Start-up programa

Učešće žena u odobrenim zahtevima u okviru Start-up programa je približno jednako kod preduzetnika i kod privrednih društava (Tabela 4). Sa druge strane, interesantno je da privredna društva učestvuju sa oko 40% u ukupnom broju prijavi, što je nešto više nego njihovo učešće u ukupnom broju MSP u Srbiji koje iznosi 28,5%.¹³ To je i očekivano, s obzirom da su sredstva iz Start-up programa namenjena za kupovinu mašina, opreme i dostavnih vozila i po prirodi verovatno više odgovaraju potrebama većih preduzeća.

13 SeConS. (2023). *Preduzetništvo žena u Srbiji – deset godina kasnije*. Beograd: UN Women.

Kod žena, uspešnost prilikom prijavljivanja je nešto viša kod privrednih društava nego kod preduzetnika, dok je kod muškaraca obrnuto. Kod muških preduzeća uspešnost je za 8,5 procentnih poena niža kod privrednih društava nego kod muških preduzetnika, dok je sa druge strane uspešnost za oko 4 procentna poena viša kod ženskih preduzeća nego kod preduzetnica.

Sa druge strane, **ne nalazimo značajne razlike u veličini muških i ženskih preduzeća koja dobijaju sredstva iz Start-up programa.** U proseku, u pitanju su veoma mala preduzeća sa oko 1,5 zaposlenih kod ženskih preduzeća i 1,3 zaposlenih kod muških preduzeća. Preduzeća su slične prosečne veličine i kod neuspešnih zahteva.

Očekivano privredna društva imaju nešto veći broj zaposlenih, što doduše ne važi za muška

↓ **Tabela 5:** *Odobreni program, njihova struktura i uspešnost prilikom podnošenja zahteva, prema polu i delatnosti*

Izvor: Analiza podataka Ministarstva privrede i Fonda za razvoj.

preduzeća koja su dobijala program. **Relativno mala prosečna veličina i muških i ženskih preduzeća koja se prijavljuju za Start-up program može biti objašnjena relativno niskim maksimumom sredstava iz programa.**

Žene imaju najveće učešće u podnesenim i uspešnim zahtevima u Beogradskom regionu, gde čine oko 44% zahteva. **Učešće žena je najniže u regionu Vojvodine** – oko 33% zahteva. Interesantno je da ženska preduzeća čine oko 30% privrednih društava u svim regionima,¹⁴ pa se razlike u učešću regiona u podnesenim i odobrenim zahtevima ne mogu pripisati razlikama u učešću ženskih preduzeća po regionima. Sa druge strane, ne opažaju se razlike u uspešnosti prilikom prijavljivanja za Start-up program po regionima.

Zastupljenost Start-up programa po sektorima

Oko tri petine svih dobijenih sredstava iz Start-up programa i kod ženskih i kod muških preduzeća nalazi se u sektoru prerađivačke industrije (Tabela 5). Ovo učešće je nešto više kod muškaraca (61,2%) nego kod žena (oko 55,7%).

	Odobreni zahtevi		Struktura odobrenih zahteva		Uspešnost (uspešni/prijavljeni)	
	Ukupno	Učešće žena	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene
Prerađivačka industrija	846	35,2%	61,2%	55,7%	64,9%	67,6%
Građevinarstvo	38	13,2%	3,7%	0,9%	58,9%	38,5%
Trgovina	93	22,6%	8,0%	3,9%	74,2%	60,0%
Usluge smeštaja i ishrane	74	44,6%	4,6%	6,2%	56,2%	61,1%
Informisanje i komunikacije	30	20,0%	2,7%	1,1%	60,0%	46,2%
Stručne, naučne i tehničke delatnosti	59	33,9%	4,4%	3,7%	70,9%	71,4%
Zdravlje i socijalna zaštita	89	49,4%	5,0%	8,2%	91,8%	86,3%
Umetnost, zabava i rekreacija	46	41,3%	3,0%	3,6%	64,3%	65,5%
Ostale uslužne delatnosti	99	68,7%	3,5%	12,7%	72,1%	73,1%
Ostali sektori	56	37,5%	3,9%	3,9%	47,3%	65,6%
Ukupno	1.430	37,4%	100,0%	100,0%	65,1%	67,8%

¹⁴ Ibid.

Ovu činjenicu diktira kako visoka zastupljenost ovog sektora u ukupnom broju preduzeća koja iznosi 14,2% kod žena i 15,9% kod muškaraca, tako i namena sredstava (kupovina mašina, opreme i dostavnih vozila, održavanje poslovnog i/ili proizvodnog procesa) i ograničenja (izuzeće primarne poljoprivredne proizvodnje, trgovinske delatnosti (osim ako uključuje određeni stepen obrade), građevinarstva (osim proizvodnje građevinskih proizvoda), itd.).

Od ostalih sektora, **kod preduzetnica su značajno zastupljeni sektori Zdravstvo i socijalna zaštita i Umetnost, zabava, rekreacija koji čine 8,2% i 3,6% odobrenih zahteva (Tabela 4)**, iako je učešće ovih sektora svega 2,9% i 1,8% u ukupnoj populaciji ženskih preduzeća.

Dodatno, **značajno mesto u ukupnom broju sredstava dodeljenih ženskim preduzećima ima i sektor Ostale uslužne delatnosti** (sektor S prema NACE klasifikaciji) sa **12,7% odobrenih zahteva**, koji obuhvata delatnosti poput pranja i hemijskog čišćenja, frizerskih i kozmetičkih salona, nege i održavanje tela (Tabela 5). Ovaj procenat približno odgovara učešću ovog sektora u populaciji ženskih preduzeća – 11,7%, dok je udeo muških preduzeća u populaciji značajno manji – 3,8%. **Žene čine većinu – 68,7% odobrenih zahteva u ovom sektoru.** Osim toga, iznadprosečno učešće žena u odobrenim zahtevima opažamo i u sektoru Zdravlje i socijalna zaštita, Usluga smeštaja i ishrane, kao i u sektoru Umetnost, zabava i rekreacija. Žene imaju najmanje učešće u odobrenim zahtevima u sektorima Građevinarstvo, Informisanje i komunikacije, i Trgovina.

Sektor trgovine, koji čini oko jedne četvrtine ukupnog broja ženskih preduzeća (i oko jedne petine kod muških preduzeća), zbog prirode Start-up programa, koji izuzimaju trgovinu (osim ako uključuje određeni stepen obrade) čini svega 3,9%, svih sredstava iz Start-up programa odobrenih ženskim preduzećima (i 8% muških).

Kod oba pola uspešnost je najviša u sektoru Zdravlje i socijalna zaštita, gde 92% ženskih i 86% muških prijava budu uspešne. Pored toga, oba pola imaju natprosečnu uspešnost u sektoru ostalih uslužnih i stručnih, naučnih i tehničkih delatnosti (72,1% za muškarce i 65,5% za žene).

U sektoru trgovine muškarci su uspešniji od žena – 74% uspešnih muških prijava i 60% ženskih. **Najniža uspešnost je u sektorima Građevinarstvo i Informisanje i komunikacije, posebno kod žena, jer manje od polovine njihovih prijava bude odobreno.** Niža uspešnost se opaža i u sektoru usluga smeštaja i ishrane.

Analiza po sektorima ukazuje da je ukupna viša ženska uspešnost u ostvarivanju zahteva delom posledica činjenice da žene češće rade u sektorima u kojima je uspešnost i inače veća (kao što su zdravstvo i sektor ostalih usluga).

Pored toga, i kada se analiza radi za svaki sektor pojedinačno **žene pokazuju veću uspešnost nego muškarci u skoro svim sektorima, osim u sektorima građevinarstva, informacionih tehnologija i komunikacije, i trgovine. U ova tri sektora uspešnost žena je za 15 procentnih poena ili više manja nego što je kod muškaraca.**

Viša uspešnost žena može biti usled toga što su one pažljivije u prikupljanju neophodne dokumentacije i pripremi svojih aplikacija, na šta ukazuju neka prethodna istraživanja.¹⁵

¹⁵ Masmi 2002, *Survey on Conditions for Crediting Small and Medium Enterprises with Special Accent on Crediting Women's Business in Serbia*, Beograd, str. 23.

Iznosi odobrenih sredstava

Prema podacima Ministarstva privrede, ukupni iznos sredstava koji je izdvojen za Start-up programe u poslednjih šest godina iznosi oko 3,56 milijardi dinara, a 37,2% je otišlo na sredstva izdvojena za ženska preduzeća. **Niži iznos ukupnih sredstava koji ide ženskim preduzećima određen je njihovim nižim učešćem u ukupnom broju zahteva, a razlike u prosečnoj visini sredstava programa odobrenih ženskim i muškim preduzećima nisu izražene (Tabela 6).** Prosečan iznos odobrenih sredstava iznosi oko 2,5 miliona dinara.

Dok nema velikih razlika u prosečnim odobrenim sredstvima po godinama, očekivano, visina odobrenih sredstava je nešto viša za privredna društva nego za preduzetnike.

Interesantno je da u proseku **preduzetnice dobijaju za oko 8% manje sredstava iz Start-up programa u odnosu na muškarce, dok vlasnice privrednih društava dobijaju za oko 6,5% više sredstava u odnosu na preduzeća gde su vlasnici muškarci (Tabela 6).** Stoga od ukupnih sredstava za preduzetnike na preduzetnice ide oko 35,7%, a za vlasnice privrednih društava 38,6%.

↓ **Tabela 6:** Ukupni iznos odobrenih sredstava i prosečan iznos, prema pravnom statusu

Izvor: Analiza podataka Ministarstva privrede i Fonda za razvoj.

Regionalno, Vojvodina odstupa od opisanih trendova po tipu preduzeća, jer su sredstva koja su dobile preduzetnice veća nego kod preduzetnika, dok ženska preduzeća dobijaju manje sredstava od muških. Dok nema velikih regionalnih razlika u visini sredstava koje su dobili preduzetnici i preduzetnice, najviša sredstva su dobila preduzeća iz Šumadije i zapadne Srbije.

Žene u proseku traže više sredstava u sektoru trgovine i ostalih uslužnih delatnosti (sektor S), posebno u slučaju privrednih društava, dok muškarci-preduzetnici dobijaju iznadprosečne iznose u sektorima Zdravstvo i Umetnost, zabava i rekreacija.

Generalno posmatrano, visina dodeljenih sredstava ocenjuje se pozitivno od strane korisnica programa.

Kao što je napred rečeno, minimalni iznos ukupnih sredstava za koje preduzetnik ili MSP može da aplicira je 400.000 RSD, maksimalni 6.000.000 RSD. Anketni podaci ukazuju da svega 15% korisnica Start-up programa (n=52) ocenjuje da je iznos sredstava bio nedovoljan za njihove potrebe, dok svega 4,1% onih koji se nisu prijavljivali za Start-up program navodi kao razlog da je maksimalan iznos programa premali za njihove potrebe. Dodatno, svega 2,6% preduzetnica navodi da je razlog neprijavlivanja za program preveliki minimalan iznos sredstava, i da su im neophodni manji krediti.

	Ukupni iznos odobrenih sredstava*		Uspešni zahtevi		Prosečan iznos odobrenih sredstava	
	Ukupno u milionima RSD	Učešće sredstava koje dobijaju žene	Ukupno	Učešće žena	Ukupno u milionima RSD	Jaz u visini sredstava muškaraca i žena
Preduzetnici	1.696,1	35,7%	859	37,6%	2,0	-7,9%
Privredna društva	1.865,6	38,6%	571	37,1%	3,3	6,5%
Ukupno	3.561,7	37,2%	1.430	37,4%	2,5	-0,8%

* Ukupna sredstva izdvojena za program izračunata su kao proizvod broja uspešnih zahteva za datu kategoriju i prosečnog iznosa odobrenog iz Start-up programa

2.4 Održivost preduzeća koja su se prijavila za Start-up program

Od ukupno 1.430 preduzeća koja su se prijavila za Start-up program u prethodnih 6 godina, 201 ili 14,1% nije bilo aktivno¹⁶ u 2022. godini (**Tabela 7**). **Ukupno posmatrano, nema razlika u održivosti muških i ženskih dobitnika sredstava iz Start-up programa.** Od ukupnog broja preduzeća koja su dobila sredstva u okviru Start-up programa od 2016. godine 14,2% (ukupno 76) ženskih i 14,0% (ukupno 125) muških preduzeća više nije aktivno u 2022. godini.

Posmatrano po godinama, gašenje muških i ženskih preduzeća do tri godine od prijema sredstava iz Start-up programa je veoma retko (Tabela 7).

Sva ženska preduzeća koja su dobila sredstva u 2020. i 2021. godini još uvek su aktivna, dok su samo dva muška ugašena. Od preduzeća koja su se za program prijavila 2019. godine, ugašeno je 4,1% muških i 5,1% ženskih preduzeća (4 muška i 3 ženska preduzeća). **Održivost preduzeća na kratak rok koja su dobila sredstva iz Start-up programa je značajno viša nego što je to bilo 2009. i 2010. godine,**

↓ **Tabela 7: Neaktivni korisnici Start-up programa, prema polu i godini zahteva**

Izvor: analiza podataka Ministarstva privrede i Fonda za razvoj.

kada oko 10% preduzeća korisnika nije preživljavalo prve dve godine poslovanja. **Tada je nedostatak stručne podrške nakon dobijanja sredstava iz programa identifikovan kao jedan od glavnih razloga za visoku stopu neaktivnosti.** Dodatno, 2009. i 2010. godina su bile godine u kojima su se još osećale posledice ekonomske krize iz 2008. godine i za mnoge je dobijanje sredstava iz Start-up programa služilo za pokretanje biznisa iz nužde, jer druge opcije za zapošljavanje nisu bile prisutne. Za razliku od toga godine 2016. – 2020. izuzimajući krizu izazvanu COVID-19 pandemijom bile su značajno stabilnije.

Ipak, **problemi poput nedostatka dodatne podrške prilikom započinjanja posla i dalje su prisutni** – jedna trećina anketiranih učesnica u programu navodi to kao problem, dok učesnice u intervjuima pojašnjavaju da se podrška države i dalje ograničava na dodeljivanje sredstava iz Start-up programa.

“Ja mislim da bi trebalo da postoji neki savetnik, koji će da vas vodi kroz prvih recimo 5 godina, ... u tim nekim prvim fazama ..., da možete da mu se obratite, da rešite neke vaše probleme sa kojima se vi suočavate, da vas uputi u izvor finansiranja za koji ne znate, ...”

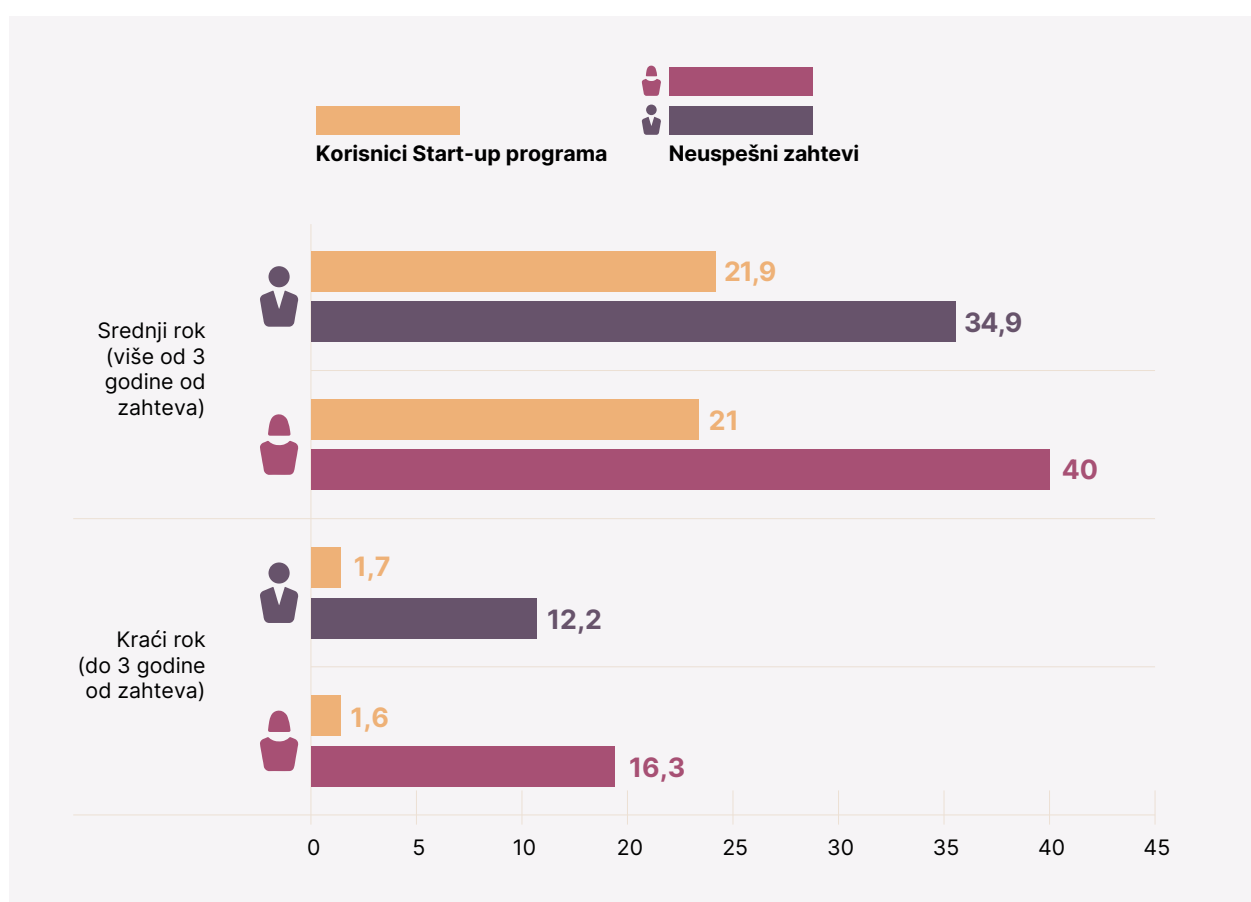
Preduzetnica iz Valjeva, proizvodnja i prodaja prehrambenih proizvoda
Korisnica Start-up programa

Godina zahteva	Ukupan broj korisnika		Učešće neaktivnih preduzeća u ukupnom broju korisnika	
	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene
2016.	159	98	23,9%	22,4%
2017.	179	117	21,8%	25,6%
2018.	206	132	20,4%	15,9%
2019.	97	59	4,1%	5,1%
2020.	145	95	0,7%	0,0%
2021.	109	34	0,9%	0,0%
Ukupno	895	535	14,0%	14,2%

¹⁶ U definiciju neaktivnih preduzeća ulaze preduzeća koja su obrisana iz APR, koja su u stečaju, likvidaciji ili prinudnoj likvidaciji.

Ipak, gašenje i ženskih i muških preduzeća značajno je češće ukoliko prođe tri ili više godina od podnošenja zahteva (Tabela 7). Ovo je uslovljeno činjenicom **da ako se gašenje dogodi posle treće godine bespovratna sredstva ne moraju da se vraćaju** (iako kredit mora da se otplati u celosti u toj godini). Stoga opažamo i nagli rast gašenja preduzeća koja su se prijavila za program u 2018. godini ili ranije. Procenat muških preduzeća koja su se ugasila u sve tri godine veći je od 20%, dok je procenat ženskih preduzeća nešto niži u 2018 – 15%, ali kasnije i on prelazi 20%.

Kod najvećeg broja korisnica programa otplata kredita nije identifikovana kao značajna prepreka u poslovanju, jer podaci ankete ukazuju da svega jedna od 30 preduzetnica kod kojih je kredit dospelo za naplatu u celosti nije uspela da ga otplati, a samo 4 od 52 učesnice imaju problem sa vraćanjem kredita (oko 7%).

↑ **Grafikon 1:** Stopa neaktivnosti preduzeća čiji su zahtevi odbijeni i korisnika Start-up programa, prema polu i godini zahteva (%)

Izvor: Analiza autora na osnovu podataka Ministarstva privrede i Fonda za razvoj.

Dobijanje sredstava iz Start-up programa i preživljavanje preduzeća

Start-up program ima poseban značaj za preživljavanje ženskih preduzeća, kako na srednji, tako i na kratak rok (Grafikon 1). Razliku između srednjeg i kratkog roka definišemo na osnovu toga da li preduzeća moraju da vraćaju bespovratna sredstva ili ne u slučaju gašenja preduzeća, pa ih delimo na ona koji su se prijavila za Start-up program u prethodne tri godine (kratak rok) i ona koja su se prijavila za Start-up program pre 4 ili više godina (srednji rok).

Kada posmatramo srednji rok, odnosno preduzeća koja su se prijavila za program u periodu između 2016. i 2018. godine, razlika u učešću neaktivnih ženskih preduzeća koja nisu dobila sredstva i neaktivnih korisnika programa iznosi 19 procentnih poena (40% ženskih preduzeća koja nisu dobila sredstva je neaktivno, u odnosu na 21% korisnika programa), dok je kod muških preduzeća ova razlika svega 13 procentnih poena (34,9% muških preduzeća

koja nisu dobila sredstva se ugasilo, naspram 21,9% korisnika programa). Drugim rečima, **dobijanje sredstava iz programa povećava verovatnoću preživljavanja ženskih preduzeća nakon četiri ili više godina od dobijanja sredstava za 19, a muških za 13 procentnih poena (Grafikon 1).**

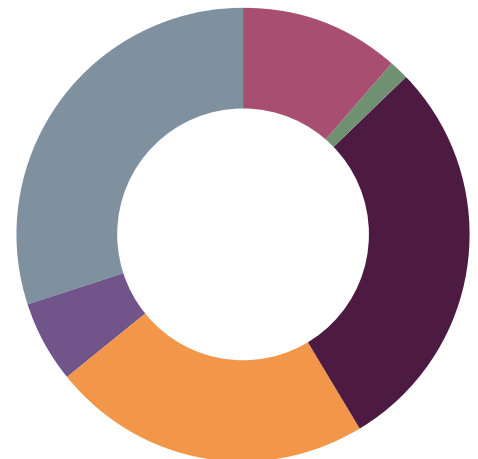
Slično tome, na kratak rok, za preduzeća koja su se prijavila posle 2018. godine razlika neaktivnosti između preduzeća koja nisu dobila sredstva i korisnika programa je značajno veće kod žena – 14,7 procentnih poena (16,3% naspram 1,6%), dok kod muškaraca razlika iznosi 10,5 procentnih poena (21,9% naspram 14,5%). Drugim rečima, **dobijanje sredstava povećava verovatnoću kratkoročnog preživljavanja ženskih preduzeća za 14,7 a muških za 10,5 procentnih poena (Grafikon 1).**

Sa druge strane, rezultati ankete takođe ukazuju na značaj Start-up programa za preživljavanje preduzeća jer **30% korisnika programa smatra da im je Start-up program pomogao da prebrode ekonomsku krizu izazvanu pandemijom COVID-19.**

↓ **Tabela 8:** Razlozi nezadovoljstva korisnica Start-up programa (n = 52)

Izvor: Anкета o položaju preduzetnica u Srbiji 2022. godine.

Nedovoljan iznos sredstava	15,1%
Sredstva su došla sa kašnjenjem	1,9%
Administrativni problemi	37,7%
Nedostatak podrške nakon dobijanja sredstava	30,2%
Jednogodišnji period otplate kredita je bio prekratak	7,5%
Zadovoljni svime	39,6%

2.5 Iskustva preduzetnica koje su koristile program Start-up

Generalan stav prema učešću u programu je veoma pozitivan. Anketni podaci ukazuju na to da samo dve ispitanice (od 52) navode da nisu bile zadovoljne učešćem u programu, dok skoro 40% njih navodi da su zadovoljne svim aspektima programa.

Ipak pojedine korisnice programa nisu zadovoljne određenim aspektima programa. Tako na primer **37% ispitanica navodi da su imale administrativne probleme prilikom prijavljivanja.** Detaljniji uvid u podatke sugerise da su ti problemi **komplikovane, skupe i nepotrebne procedure za apliciranje** i predlozi za pojednostavljenje koji se tiču korišćenja već postojećih podataka koji inače po zakonu moraju da se predaju. Takođe, **jedna trećina ispitanica kao problem navodi nedostatak podrške nakon dobijanja sredstava.** Kao što je već navedeno oko **15% korisnica kao problem navodi nedovoljan iznos sredstava,** posebno u kombinaciji sa neophodnom garancijom za sredstva.

„...mislim da je podrška države vrlo mala, mi na primer taj Start-up program koji smo uzeli, taj na primer kredit je bio milion dinara... i ti u toj varijanti garantuješ imovinom, garantuješ tom opremom..., tako da mislim da je to, da kažem, vi sa milion dinara u bilo kom ozbiljnom poslu ne možete da kupite ništa.“

Preduzetnica iz Valjeva, proizvodnja i prodaja prehrambenih proizvoda
Korisnica Start-up programa

Dodatno, 7,5% ispitanica navodi da je jednogodišnji grejs period prekratak. Od ostalih razloga nezadovoljstva po jedna ispitanica je navela kašnjenje sredstava, što očigledno ne predstavlja pravilnost, već izuzetak.

Nekoliko ispitanica u anketi navodi i da je jedan od **problema prilikom dobijanja Start-up programa činjenica da se porodijsko odsustvo** ne uzima u obzir prilikom otplate. U tim situacijama preduzetnice su morale da angažuju novu radnu snagu, što u skladu sa njihovim stavovima onda dovodi u pitanje isplativost učešća u programu.

Dobijanje sredstava iz Start-up programa se opaža izrazito pozitivno, jer unapređuje poslovanje, dovodi do povećanja broja zaposlenosti i stabilnije poslovne i lične finansijske situacije.

Više od polovine ispitanica (60%) navodi da je njihova lična finansijska situacija bolja ili mnogo bolja nego pre učešća u programu. Sa druge strane, 30% njih navodi dodatne pozitivne efekte u budućnosti u smislu povećanja proizvodnje, broja zaposlenih i stabilnosti poslovanja. Za 32,1% korisnica učešće u programu omogućilo je proširenje delatnosti preduzeća, a za 28,3% njih zapošljavanje većeg broja radnika.

Ispitanice u intervjuima sugerišu potrebu kombinacije dobijanja sredstava u okviru Start-up programa sa drugim izvorima finansiranja.

Navode da im takva vrsta informacije nedostaje od strane onih koji sprovode program Start-up. Takođe se postavlja pitanje **relativno niskog učešća bespovratnih sredstava,** kad postoje alternativni krediti gde je stopa bespovratnih sredstava značajno viša (programa EU PRO) ili gde su sredstva potpuno bespovratna (lokalni programi podrške).

3

PROGRAM PODSTICANJA RAZVOJA PREDUZETNIŠTVA KROZ FINANSIJSKU PODRŠKU ZA ŽENE PREDUZETNICE I MLADE U 2021. GODINI

20

Opis programa

Osnovni cilj **programa podsticanja razvoja preduzetništva kroz finansijsku podršku za žene preduzetnice i mlade** (u daljem tekstu *Program za žene preduzetnice i mlade*) jeste podrška preduzetništvu i zapošljavanju žena i mladih u Republici Srbiji, kroz podršku početnicima za otpočinjanje poslovanja.

Program je namenjen preduzećima kod kojih je osnivač i zakonski zastupnik žena ili lice do 30 godina starosti. U privrednom subjektu koji ima više vlasnika, većinski udeo mora biti u vlasništvu jedne ili više žena; odnosno jedne ili više osoba starosti do 30 godina (minimum 51%) i jedan od zakonskih zastupnika mora biti žena odnosno osoba starosti do 30 godina.

Program se sprovodi od 2021. godine, i u **velikoj meri je sličan programu Start-up, pri čemu su uslovi nešto povoljniji**. Naime, **bespovratna sredstva čine 35% vrednosti ulaganja**, odnosno 45% ako preduzeće ima sedište i obavlja svoju aktivnost u nedovoljno razvijenom području (kod Start-up programa bespovratna sredstva su 30% odnosno 40% vrednosti ulaganja). Dodatno, ovaj **program nije namenjen isključivo početnicima, već preduzećima koja su osnovana do pet godine pre podnošenja zahteva** (za Start-up program maksimum je dve godine).

Minimalni - 400.000 RSD i maksimalni – 6.000.000 RSD iznos ukupnih sredstava za koje preduzetnik ili MSP može da aplicira isti su kao i kod Start-up programa, kao i **rok otplate kredita koji je 5 godina, sa grejs periodom od jedne godine, i 1% godišnje kamate uz garanciju banke ili 2% uz ostale garancije**.¹⁷ Ukupna pomoć primljena od strane države u prethodne dve godine zajedno sa bespovratnim sredstvima ne sme da bude veća od 23 miliona RSD. Dodatno ograničenje u pogledu podnosioca zahteva je da ona ili on može da bude osnivač najviše jednog privrednog subjekta koji je brisan iz registra pre objavljenog poziva.

Kao i kod Start-up programa, sredstva u ovom programu namenjena su **prevashodno za kupovinu opreme i dostavnih vozila ili drugih transportnih sredstava koja služe u procesu proizvodnje**. Dodatno se mogu finansirati troškovi tekućeg održavanja poslovnog i/ii proizvodnog procesa (do 350.000 RSD za investiranje) i operativni troškovi koji mogu da učestvuju do 20% u strukturi ukupnog ulaganja. Izuzeti iz ulaganja su primarna poljoprivredna proizvodnja (uključujući i duvan i duvanske proizvode), trgovinska delatnost (osim ako uključuje određeni stepen obrade), igre na sreću, proizvodnja i promet oružja, nafte i naftnih derivata, čelika, uglja, građevinarstvo (osim proizvodnje građevinskih proizvoda), transport i saobraćaj, finansijske, marketinške (uključujući istraživanje tržišta i javnog mnjenja) i konsultantske usluge.

Javni poziv je otvoren dok se sredstva iz linije ne utroše. Drugim rečima, nakon podnošenja i provere zahteva, ukoliko program ispunjava uslove konkursa on će biti finansiran, ukoliko još postoje sredstva opredeljena od strane Vlade za ovaj program.

¹⁷ Hipoteka na nepokretnosti, ugovorno jemstvo, zaloga na opremi, menica ili sl. za punu listu videti na <https://fondzarazvoj.gov.rs/download/TDVSUC8Uredba-Start-Up-2021.pdf>

Korisnik mora da vrati kredit i odobrena bespovratna sredstva ako u roku od tri godine preduzeće prestane da radi ili pokrene postupak likvidacije ili stečaj, raskine radni odnos osnivača privrednog subjekta ili izvrši promenu osnivača i nije privredno aktivno i ne dostavlja finansijske izveštaje, i ako otuđi predmet investicionog održavanja ili ga da u zakup. Ukoliko se nešto od navedenog dogodi posle treće godine, korisnik ne mora da vrati bespovratna sredstva, ali će kredit biti proglašen dospelim u celosti.

Za program je opredeljeno oko 100 miliona dinara bespovratnih sredstava, dok se ostatak finansira iz kredita Fonda za razvoj.¹⁸ Za program Start-up za 2021. godinu izdvojeno je 150 miliona dinara, što znači da je za ovaj program predviđeno ukupno 2/5 sredstava za programe ovog tipa koji su realizovani u toku 2021. godine.

Imajući u vidu da ovaj program ima povoljnije uslove (veće učešće bespovratnih sredstava), verovatno da su se ženska preduzeća prvo prijavljivala za ovaj program, a kad su fondovi ovih programa iscrpljeni (24. avgusta 2021. godine) nastavile su da se prijavljuju za Start-up program. Uzimajući ovo u obzir, sva sredstva dodeljena u 2021. godini treba da budu analizirana zajedno što ćemo i učiniti na kraju ovog poglavlja.

↓ **Tabela 9:** Status uspešnih zahteva, prema tipu programa

Izvor: Analiza podataka Ministarstva privrede i Fonda za razvoj.¹⁹

	Program za žene preduzetnice	Program za mlade
Zahtev sa zaključenim ili odobrenim ugovorom	54	34
Zahtev bez zaključenog ili odobrenog ugovora	5	8
Ukupno	59	42

¹⁸ Izvor: Uredba o utvrđivanju Programa za žene preduzetnice i mlade, dostupno na: <https://fondzarazvoj.gov.rs/download/7Z7JVP7Uredba-zene-i-Mladi-FINALNA.pdf>

¹⁹ U ovu grupu spadaju zahtevi koji su u bazi podataka Ministarstva privrede označeni kao ugašena preduzeća (pre realizacije zahteva) i preduzeća koja su odustala od zahteva.

3.1 Analizirani podaci

Glavni deo analize se zasniva na administrativnim podacima o uspešnim i neuspešnim zahtevima koji su dobijeni od strane Ministarstva privrede i Fonda za razvoj. Podaci o odobrenim sredstvima najpre su analizirani iz perspektive toga da li je ugovor sa preduzećima na kraju i zaključen. **Tabela 9** prikazuje ukupan broj zahteva prema krajnjem statusu zahteva. Dalja analiza zasnivaće se isključivo na zaključenim ili odobrenim ugovorima, dok će preduzeća koja su ugašena, odustala od ugovora ili koja su van snage biti isključena iz analize. Podaci su stigli sa svim neophodnim informacijama da se uradi analiza. Ukupno, analizirani su podaci 54 zahteva za Program za žene preduzetnice i 34 zahteva za Program za mlade.

U okviru dalje analize posebno analiziramo potprograme za žene-preduzetnice i mlade. Iako se radi o jedinstvenom programu, dostupni podaci omogućuju odvajanje analize za dva potprograma. Odvojena analiza je motivisana činjenicom da su u pitanju dve grupe ispitanika koje se prijavljuju za programe.

Kod programa za žene preduzetnice, muškarci ne mogu da učestvuju pa nema direktnog računanja indikatora učešća žena. Drugim rečima, ovde se žene, bez obzira na starost, ne "takmiče" sa muškarcima za sredstva pa je primena rodni indikatora analize ograničena. Sa druge strane kod programa za mlade, učestvuju oba pola, što omogućuje izračunavanje učešća žena u ovoj grupi, kao i poređenje indikatora za muškarce i žene. Zajednička analiza dva potprograma u okviru ovog programa ne bi bila opravdana što iz rodne što iz starosne perspektive i prikazivala bi iskrivljene rezultate (npr. značajno veće učešće žena). Na kraju ovog poglavlja dajemo zajednički pregled svih sredstava dodeljenih ženama u 2021. godini i osvrćemo se na interakciju između programa.

3.2 Program za žene preduzetnice

U toku 2021. godine, ukupan broj prijava za Program za žene preduzetnice bio je 94 od čega je odobreno 54 zahteva. Uspešnost u okviru ovog programa iznosi 57,4%, što je niže od prosečne uspešnosti žena za prijavljivanje za Start-up program koja iznosi 67%, ali je u skladu sa nivoom uspešnosti u prijavljivanju za Start-up program u 2021. godini koja je iznosila 57,6%.

↓ **Tabela 10: Podneseni i uspešni zahtevi i sredstva za Program za žene preduzetnice**

Izvor: Analiza podataka Ministarstva privrede i Fonda za razvoj.

	Zahtevi			Sredstva	
	Podneseni	Odobreni	Uspešnost	Ukupno odobrena sredstva (u milionima RSD)*	Prosečna sredstva (u milionima RSD)
Preduzetnice	75	45	60,0%	108,3	2,4
Privredna društva	19	9	47,4%	37,7	4,2
Ukupno	94	54	57,4%	146,0	2,7

* Ukupna sredstva izdvojena za program izračunata su kao proizvod broja uspešnih zahteva za datu kategoriju i prosečnog iznosa odobrenog zahteva.

Žene-preduzetnice dominiraju u strukturi prijava i odobrenih zahteva za ovaj program sa oko 80%, što je više od ukupnog procenta žena-preduzetnica u ženskim MSP koji se kreće oko 65% i veći je nego njihovo učešće u Start-up programima koje je oko 60%.

Istovremeno, žene-preduzetnice imaju nešto višu uspešnost nego vlasnice privrednih društava, iako je uzorak prijava žena vlasnica dosta mali (svega 19).

Prema analiziranim podacima Ministarstva privrede, **ukupni iznos sredstava koji je izdvojen za Program za žene iznosi oko 146 miliona dinara, sa prosečnim iznosom sredstava od 2,7 miliona RSD, što je u nivou prosečnog iznosa sredstava odobrenog za Start-up program.** Kao i kod Start-up programa, iznos sredstava odobrenih privrednim društvima u proseku je viši od onih koji su odobreni preduzetnicima.

Više od jedne trećine prijava i odobrenih zahteva čine ženska preduzeća osnovana 2021. godine, dok su oko dve trećine prijava i odobrenih zahteva ženska preduzeća koja su osnovana u poslednje dve godine. Drugim rečima, iako je postojala mogućnost da u okviru ovog programa apliciraju i starija preduzeća (do 5 godina starosti), tek oko jedne trećine prijavljenih preduzeća je osnovano 2019. godine ili kasnije. Najzastupljeniji region je Šumadija i Zapadna Srbija, koji imaju približno 38% odobrenih zahteva, dok je najmanje odobrenih zahteva za sredstva iz programa iz regiona Vojvodine – svega 10. Razlike u uspešnosti prijavljivanja po regionima nisu izražene.

Kao i kod Start-up programa najveći broj odobrenih zahteva nalazi se u sektoru prerađivačke industrije

– 44%, što je uslovljeno strukturom privrede, ali i namenom sredstava i ograničenjima u pogledu industrija koje mogu da se prijave za program. Ovo učešće je manje nego kod Start-up programa (gde iznosi 57% ženskih preduzeća), a sektori poput zdravstva, ostalih uslužnih delatnosti i stručnih, naučnih i inovacionih delatnosti imaju nešto veće učešće. Ipak treba uzeti u obzir da se struktura delatnosti procenjuje samo na osnovu jedne godine i stoga na malom uzorku. Eventualna dalja primena ovih programa može pokazati jasnije trendove u njihovom korišćenju i da li postoje razlike u strukturi delatnosti preduzeća koje koriste sredstva iz ove linije.

3.3 Program za mlade

Za Program za mlade u toku 2021. godine prijavilo se ukupno 56 preduzeća, od čega su odobrena 34 zahteva. Ukupno posmatrano, mlade žene čine 34% od ukupnog broja podnosilaca zahteva, kao i 35,3% od ukupnog broja odobrenih zahteva. U apsolutnim terminima, za program se prijavilo 19 ženskih preduzeća od čega je 12 zahteva odobreno. Učešće žena u okviru ovog programa je slično kao i ukupno učešće kod Start-up programa, ali značajno više od učešća žena u Start-up programima u 2021. godini koji je iznosio svega 23,8%.

Za Program za mlade se značajno češće prijavljuju preduzetnici i preduzetnice nego privredna društva, i oni čine oko 80% zahteva i realizovanih zahteva.

Ovaj procenat je nešto viši u odnosu na ukupan broj preduzetnika u MSP (oko 70%) i viši nego procenat sredstava u okviru Start-up programa koji se dodeljuju preduzetnicima (oko 60%). **Dakle kao i kod Programa za žene preduzetnice i za Program za mlade se češće prijavljuju preduzetnici nego što je to u opštoj populaciji MSP i kod korisnika Start-up programa.**

Iako je postojala mogućnost da u okviru ovog programa apliciraju i starija preduzeća (do 5 godina starosti) **skoro tri četvrtine prijave i odobrenih zahteva čine preduzeća mladih koja su osnovana u poslednje dve godine.** Ipak treba imati u vidu da su ovo preduzeća mladih preduzetnika (do 30 godina starosti), pa je malo verovatno da su oni osnivali svoja preduzeća mnogo ranije. Kao i kod drugih programa, najveći broj podnetih i odobrenih zahteva je iz regiona Beograda. Sa druge strane, **nijedno žensko preduzeće iz regiona Južne i Istočne Srbije se nije prijavilo za Program za mlade.** Kao i kod drugih programa u strukturi po sektorima dominira sektor prerađivačke industrije sa oko 55% podnetih i realizovanih zahteva, dok značajno mesto ima i sektor usluga smeštaja i ishrane sa oko 14% (10 prijave i 6 realizovanih zahteva).

⬇ **Tabela 11:** Uspešnost žena i muškaraca prilikom podnošenja zahteva za Program za mlade, prema tipu preduzeća

Izvor: Analiza podataka Ministarstva privrede i Fonda za razvoj.

	Podneseni zahtevi		Odobreni zahtevi		Uspešnost	
	Ukupno	Učešće žena	Ukupno	Učešće žena	Muškarci	Žene
Preduzetnici	45	31,1%	28	35,7%	58,1%	71,4%
Privredna društva	11	45,5%	6	33,3%*	66,7%*	40,0%*
Ukupno	56	33,9%	34	35,3%	59,5%	63,2%

* Ocenjeno na osnovu veličine uzorka koji je manji od 10 i stoga od male analitičke vrednosti.

Slično kao i kod Start-up programa, **žene su nešto uspješnije od muškaraca u prijavljivanju za ovaj program: 63,2% žena naspram 59,5% muškaraca je dobilo sredstva nakon što se prijavilo za njih.**

Uspješnost kod prijavljivanja je na nešto nižem nivou nego kod Start-up programa, ali kada poredimo samo uzorak žena-preduzetnica za 2021, gde je uspješnost bila 57,6% uspješnost žena u programu za mlade je veća. Mali uzorak opservacija ne omogućuje dalje poređenje uspješnosti po karakteristikama kao što su tip preduzeća, region i delatnost.

Prema analiziranim podacima Ministarstva privrede, **ukupan iznos sredstava koji je izdvojen za Program za mlade iznosi oko 98,7 miliona dinara, a 34,4% je otišlo na program za ženska preduzeća. Za razliku od Start-up programa ženska preduzeća u proseku traže za oko 4% niža sredstva nego muška.** Prosečna veličina traženih sredstava od 2,9 miliona RSD je u rangu visine traženih sredstava za Start-up program i Program za žene (prosečan iznos kod obe grupe je 2,8 miliona RSD). Ovi rezultati mogu biti pod uticajem ekstremnih vrednosti s obzirom da je uzorak i muških i ženskih preduzeća relativno mali.

3.4 Program za žene preduzetnice u 2021. godini - uporedna analiza dva programa

Kao što je napred rečeno, učešće u programima Start-up program i Program za žene preduzetnice i mlade u 2021. godini je povezano, i zbog toga na kraju treba napraviti i poređenje učešća žena u ovim programima.

Ukupno posmatrano, u 2021. godini, **za sredstva su se prijavila 172 ženska preduzeća:** najveći broj za Program za preduzetnice – 94, zatim za Start-up program – 59, Program za mlade – 19. Ukupno je **odobreno 100 zahteva:** među njima je najviše bilo onih u okviru Programa za preduzetnice – 54, za Start-up programe 34, dok je 12 žena primilo sredstva iz Programa za mlade. **Prosečan iznos odobrenih sredstava iznosio je 2,8 miliona RSD, a ukupno izdvojena sredstva za žene preduzetnice u 2021. godini iznosila su 277,6 miliona RSD.** Odobreni zahtevi su približno iste visine bez obzira na program.

↓ **Tabela 12:** Ukupna i prosečna sredstva, prema tipu preduzeća

Izvor: Analiza podataka Ministarstva privrede i Fonda za razvoj.

	Ukupna iznos odobrenih sredstava*		Uspešni zahtevi		Prosečan iznos odobrenih sredstava	
	Ukupno u milionima RSD	Učešće sredstava koje dobijaju žene	Ukupno	Učešće žena	Ukupno u milionima RSD	Jaz u visini sredstava muškaraca i žena
Preduzetnici	68,6	33,6%	28	35,7%	2,5	-9,0%
Privredna društva	30,1	36,3%	6	33,3%**	5,0	13,8%*
Ukupno	98,7	34,4%	34	35,3%	2,9	-3,9%

* Ukupna sredstva izdvojena za program izračunata su kao proizvod broja uspešnih zahteva za datu kategoriju i prosečnog iznosa odobrenog Start-up programa

** Ocena na osnovu veličine uzorka koji je manji od 10 i stoga od male pouzdanosti.

Po programima, **uspešnost žena u 2021. godini kod prijavljivanja bila je nešto viša kod Programa za mlade (63,2%) nego kod Programa za žene preduzetnice (57,4%) i Start-up programe (57,6%).**

Sa druge strane interesantno je da u strukturi Start-up programa u 2021. godini žene učestvuju sa samo 23,8%, dok je ostalih godina njihovo učešće bilo oko 38%.

Kako su prva dva programa imala povoljnije uslove (niža kamatna stopa i veće učešće bespovratnih sredstava), verovatno je da su se žene prvo prijavljivale za Program za žene i mlade, a kad su fondovi ovih programa iscrpljeni (24. avgusta 2021. godine), nastavile su da se prijavljuju u okviru Start-up programa.

Iskustva preduzetnica koje su koristile Program podrške ženama i mladima

U anketi su ukupno učestvovala 33 korisnice programa podrške ženama preduzeticama i mladima. Od toga 32 korisnice navode da su sredstva iz ovih programa bila prilično ili veoma važna za

njihovo poslovanje, a 12 korisnica da su ih programi podstakli da pokrenu biznis. Interesantno je da **od ovih programa, koji imaju povoljnije učešće, tek jedna trećina preduzetnica kaže da ih je podstakla za započinjanje biznisa dok je ovaj procenat kod Start-up programa oko jedne polovine korisnica.** Razlozi se verovatno kriju i u „boljem kvalitetu“ preduzetnica koje su se prijavile za ove programe, i da su već imale određeni plan da pokrenu svoj biznis, jer je kao što je ranije rečeno, u 2021. izvršena određena selekcija preduzetnica u dve grupe. Program traje svega godinu dana, i u najvećem broju slučajeva (71%) otplata kredita još nije počela, a kod onih kod kojih jeste, samo 3 ispitanice navode da imaju problema sa otplatom.

Generalan stav prema učešću u projektu je veoma pozitivan. Prema anketnim podacima, 34,2% anketiranih navodi da su zadovoljni svim aspektima programa. Nezadovoljstvo najčešće dolazi od niskog iznosa sredstava (17,4%), a 11,4% ispitanica navodi da je bilo administrativnih problema i da su sredstva kasnila. Konačno za 14% ispitanica jednogodišnji grejs period je prekratak. Oko 1/3 ispitanica smatra da će imati pozitivne efekte u budućnosti u smislu povećanja proizvodnje, broja zaposlenih i stabilnosti poslovanja, a takođe približno 1/3 navodi da im je program pomogao da se izbore sa COVID-19 krizom. Za 45% ispitanica lična finansijska situacija je bolja ili mnogo bolja nego pre učešća u programu. Za 25,7% korisnica učešće u programu omogućilo je proširenje delatnosti preduzeća, a 4 preduzetnice navode da sada mogu da zaposle više radnika.

↓ **Tabela 13:** Uporedni pregled učešća u tri programa za ženska preduzeća u 2021. godini

Izvor: Analiza podataka Ministarstva privrede i Fonda za razvoj

	Prijavljeni	Odobreni	Uspešnost	Prosečan iznos sredstava u milionima RSD	Ukupna sredstva u milionima RSD
Start-up program	59	34	57,6%	2,8	97,6
Program za žene preduzetnice	94	54	57,4%	2,7	146,0
Program za mlade	19	12	63,2%	2,8	34,0
Ukupno	172	100	58,1%	2,8	277,6

4 STAVOVI PREMA PROGRAMIMA PODRŠKE U OPŠTOJ POPULACIJI PREDUZETNICA

Nešto više od polovine ispitanica (53%) u opštoj populaciji preduzetnica (bez posebnog buster uzorka kojim su obuhvaćene korisnice programa) **čulo je za Start-up program**. Od tog broja svega 7,3% njih se prijavilo za program. Slično tome, **tačno polovina ispitanica je čula za Program za žene i mlade**, a svega 6,6% se za njega i prijavilo.

Kao osnovni razlog za neprijavlivanje navodi se komplikovanost administrativnih procedura (20,9% ispitanica navodi ovaj razlog), koja je obeshrabrujuća. Sa druge strane, za mnoge preduzetnice Start-up program **ne pruža podršku za delatnosti kojima se one bave** (20,4%) ili **za namenu za koju je njima potrebno** (8,7%).²⁰ Za određeni broj ispitanica **rokovi su prekratki bilo da se radi o periodu otplate** (14,8%) ili **jednogodišnjem grejs periodu** (9,7%).²¹ Konačno **postoje sumnje u nepotizam** jer 11% ispitanica smatra da se programi dobijaju isključivo preko veze a 9% njih da žene ne mogu da dobiju ovakve programe (**Grafikon 2**).²²

Oko polovine ispitanica koje su se prijavile ili dobile podršku iz programa ponovo bi se prijavilo za učešće. Kod onih koje nisu zainteresovane za ponovno učešće u programu **najčešći razlog je da im sredstva više nisu potrebna** (47%), dok **20% njih navodi da su administrativne procedure previše komplikovane i zahtevaju previše vremena**.

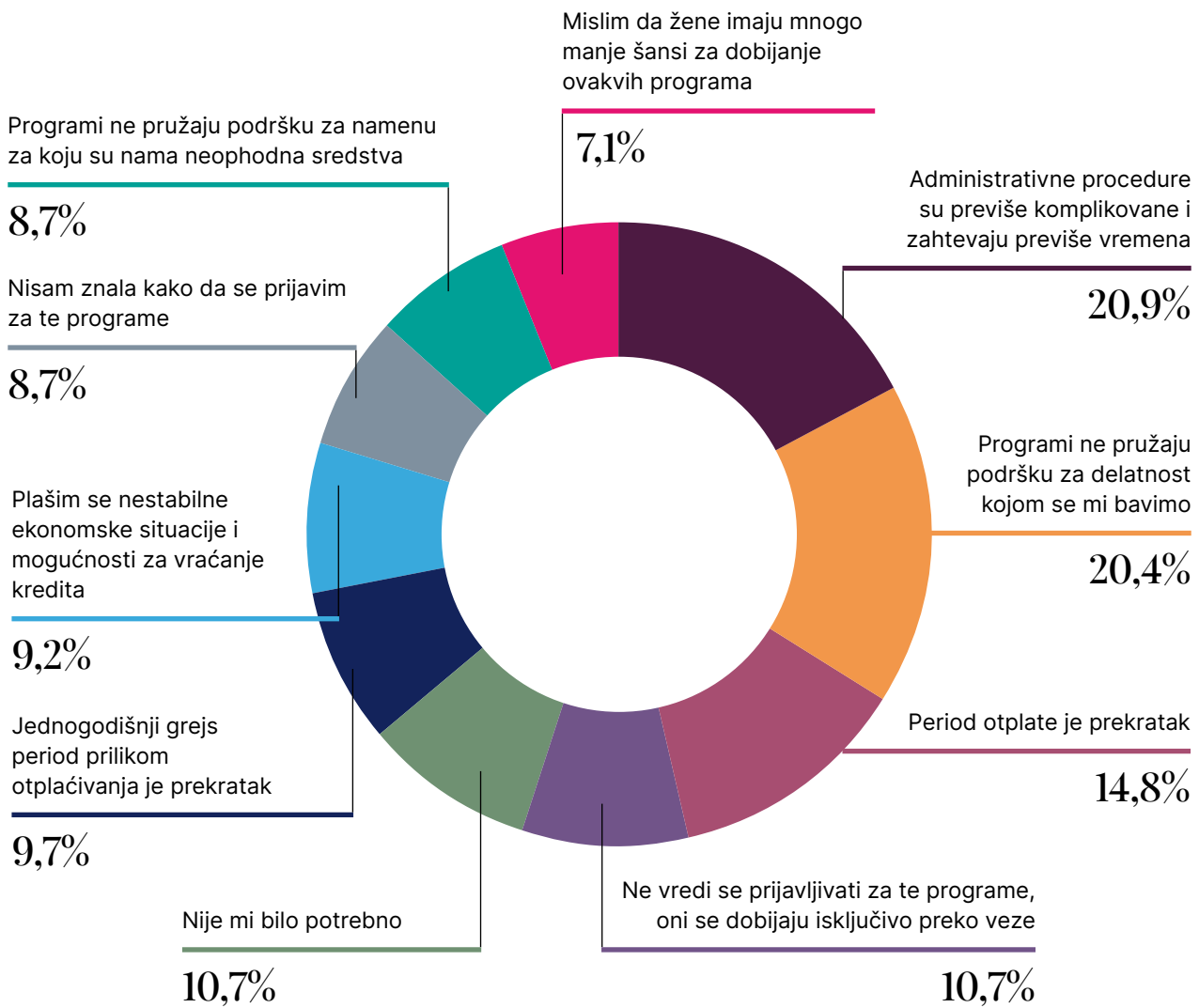
Neke ispitanice navode da više ne ispunjavaju uslove za dobijanje (16,4%), dok oko 9% ispitanica navodi da je sredstva previše teško vratiti te da se ne bi upuštale ponovo u takav rizik.

20 Kombinovano makar jedan od dva odgovora ili oba daje 25,9% ispitanica.

21 Kombinovano makar jedan od dva odgovora ili oba daje 20,9% ispitanica.

22 Kombinovano makar jedan od dva odgovora ili oba daje 16,2% ispitanica.

⬇ **Grafikon 2: Razlozi neprijavlivanja na programe (n = 196)**

5 DISKUSIJA REZULTATA, ZAKLJUČCI I PORUKE ZA DONOSIOCE ODLUKA

Značaj Start-up programa za ženska preduzeća

Program za razvoj preduzetništva kroz finansijsku podršku za početnike u poslovanju – Start-up program – je veoma značajan za početak poslovanja ženskih preduzeća u Srbiji.

Na ovaj zaključak ukazuje činjenica da je **učešće žena u ukupnom broju programa (37,4%)** više nego u ukupnoj populaciji ženskih preduzeća (oko 31%) i novoosnovanih preduzeća (oko 33%). Dodatno, polovina korisnica navodi da ih je dobijanje sredstava iz Start-up programa motivisalo za započinjanje posla ili da im je služilo kao „odskočna daska“ u njihovom poslovanju.

Drugim rečima, žene češće nego muškarci započinju svoj biznis upravo dobijajući sredstva iz Start-up programa, što ukazuje da ti programi nesumnjivo imaju ulogu u razvoju ženskog preduzetništva.

Ipak, izgleda da kasnije u određenom broju ženskih preduzeća muškarci postaju ili otvoreno vlasnici ili glavni donosioci odluka. Preduzeća se osnivaju kao ženska jer postoji percepcija da država podržava žensko preduzetništvo snažnije nego muško. Ova informacija ne ukazuje na manipulacije prilikom dobijanja sredstava, jer ne postoji prioritet dodeljivanja sredstava ženama, a dodatno korisnici moraju da vrate bespovratna sredstva ako se raskine radni odnos sa osnivačem ili izvrši promena osnivača privrednog subjekta.

- U cilju jasnijeg dobijanja uvida u rodnu strukturu plasiranih sredstava iz Start-up programa i prevencije zloupotrebe beneficiranih programa za žene, **predlaže se uvođenje rodno osetljivog sistema praćenja vlasništva i odlučivanja u preduzeću i nakon isteka tri godine od dobijanja programa.**

Oko tri petine zahteva se odobrava preduzećima iz sektora prerađivačke industrije, usled visoke zastupljenosti preduzetnika ovog sektora u Srbiji i namene sredstava iz programa koja se pre svega odnosi na kupovinu opreme i vozila koja služe u procesu proizvodnje. Kod ženskih preduzeća, značajno su zastupljeni i sektor ostalih uslužnih delatnosti i zdravstva (koji čine oko 12,7% i 8,2% odobrenih zahteva). Sektor trgovine, koji čini oko jedne četvrtine ženskih preduzeća učestvuje sa 6,2% ženskih zahteva, jer je trgovina, osim ako ne uključuje i proizvodnju, isključena iz programa. Učešće žena u podnesenim i uspešnim zahtevima je približno jednako kod preduzetnika i kod privrednih društava. Privredna društva čine oko 40% korisnika programa, što je više nego njihovo učešće u ukupnom broju MSP u Srbiji (28,5%). Najveće učešće u Start-up programima ženska preduzeća imaju u Beogradu (44,3%), a najmanje u Vojvodini (33,6%).

Pored značaja za početak aktivnosti, Start-up program ima poseban značaj za opstanak ženskih preduzeća, kako na kratak (do tri godine od dobijanja programa) tako i na srednji rok (4 ili više godina nakon dobijanja programa), jer dobijanje sredstava iz programa povećava verovatnoću aktivnosti ženskih preduzeća u značajno većoj meri nego kod muških. Na srednji rok dobijanje Start-up programa povećava verovatnoću aktivnosti za 19 procentnih poena (p.p.) kod ženskih i za 13 p.p. kod muških preduzeća. Sa druge strane, dobijanje sredstava iz Start-up programa povećava verovatnoću kratkoročnog

preživljavanja ženskih preduzeća za 14,7, a muških za 10,5 procentnih poena. Dodatno, jedna trećina korisnica programa navodi da im je Start-up program pomogao da prebrode ekonomsku krizu izazvanu pandemijom COVID-19.

Visina dodeljenih sredstava ocenjuje se pozitivno od strane preduzetnica, a prosečan iznos sredstava koji se dodeljuje muškim i ženskim preduzećima je jednak. Svega 15% korisnica Start-up programa ocenjuje da je iznos sredstava u Start-up programima bio nedovoljan.

Uspešnost i proces prijavljivanja za Start-up program

Ukupno posmatrano, žene su nešto uspešnije od muškaraca u prijavljivanju za program: **67,8% žena naspram 65,1% muškaraca je dobilo sredstva nakon što se prijavilo za njih.** Uspešnost je nešto viša nego u prethodnoj studiji – sprovedenoj za Start-up program iz 2009/10 godine.

Analiza po sektorima ukazuje da je ukupna viša ženska uspešnost u ostvarivanju zahteva delom posledica činjenice da češće rade u sektorima u kojima je uspešnost i inače veća (kao što su obrazovanje i sektor ostalih usluga).

Pored toga, **žene pokazuju veću uspešnost nego muškarci unutar skoro svakog sektora, osim u sektorima građevinarstva, IKT i trgovine.** Veća uspešnost žena u prethodnim istraživanjima objašnjavala se većom pažljivošću žena u prikupljanju neophodne dokumentacije i pripremi prijave.

Uzimajući u obzir jasno definisana pravila konkursa i činjenicu da se sredstva isplaćuju svima koji ispunjavaju uslove, interesantno je da oko jedne trećine prijave za Start-up program biva odbijeno.

Dve trećine ispitanica koje su se prijavile, a nisu dobile sredstva navodi da nisu dobile obrazloženje zašto im sredstva nisu odobrena. Kod onih koje znaju, razlozi su neispunjavanje određenih uslova, administrativni problemi ili to što su zakasnili sa

podnošenjem zahteva. Sa druge strane, u rešenju o odbijanju zahteva postoji informacija o razlogu odbijanja. To ukazuje na to da **razlog odbijanja nije dovoljno vidljiv ili dovoljno jasan preduzetnicama.**

- Treba **obezbediti da sva preduzeća koja su se prijavila za Start-up program a nisu dobila sredstva imaju dodatne mogućnosti da im se pojasni razlog odbijanja** kako bi se smanjila obeshrabrenost u budućim pokušajima dobijanja sredstava iz programa, i kako bi se podiglo poverenje u proces odlučivanja (oko 16% ispitanica se ne prijavljuje za program jer misle da se sredstva dobijaju preko veze ili da žene ne mogu da ih dobiju).

Start-up program se kod većina ispitanica opaža pozitivno, jer unapređuje poslovanje, dovodi do povećanja broja zaposlenosti, kao i do stabilnije poslovne i lične finansijske situacije. Ipak, Start-up program (i dalje) ima reputaciju programa sa administrativnim problemima prilikom prijavljivanja, kako kod korisnica, tako i u opštoj populaciji preduzetnica.

Naime, 37% korisnica programa navodi da su imale administrativne probleme prilikom prijavljivanja, kao što su **komplikovane, skupe i nepotrebne procedure za apliciranje**, navodeći često dupliranje procesa i izveštavanja kroz koje već po zakonu moraju da prolaze. Dodatno, 20% onih koje se nisu prijavile za program navodi kompleksnost administrativnih procedura kao razlog obeshrabrenosti za prijavljivanje, a isti razlog navodi i 20% onih koje se, iako su se jednom prijavile, ne bi ponovo prijavljivale za program.

- **Obezbediti pojednostavljenje procedura kroz korišćenje postojećih podataka o preduzetnicama u procesu prijavljivanja** kako bi se otklonio imidž programa kao komplikovanog za prijavu i smanjila obeshrabrenost prijavljivanja po ovom osnovu.

Održivost poslovanja korisnica Start-up programa

Gašenje muških i ženskih preduzeća na kratak rok (do tri godine od prijema sredstava iz Start-up programa) je veoma retko.

Sva preduzeća koja su dobila sredstva u 2020. i 2021. godini još su aktivna, dok je u proseku oko 4,5% onih koji su dobili sredstva 2019. ugašeno, bez naglašenih razlika po polu.

Održivost preduzeća koja su dobila sredstva iz Start-up programa na kratak rok je značajno viša nego što je to bilo 2009. i 2010. godine, kada oko 10% preduzeća korisnika nije preživljavalo prve dve godine poslovanja.

Ipak, gašenje preduzeća značajno je češće nakon tri ili više godina od dobijanja programa, pri čemu nema značajnih razlika u održivosti muških i ženskih preduzeća. Ovo je uslovljeno činjenicom da ako se gašenje dogodi posle treće godine bespovratna sredstva ne moraju da se vraćaju.

Nakon 4 godine procenat ugašenih preduzeća raste na 15,9% kod ženskih i 20,4% kod muških, a nakon 5 i 6 godina od dobijanja sredstava - na 22% ili više kod oba pola. Većina ispitanica navodi da sam proces otplate kredita ne predstavlja veliki problem i verovatno nije uzrok gašenja preduzeća, već su u pitanju drugi faktori koji se odnose na održivost preduzeća.

U periodu 2009/10 nedostatak stručne podrške nakon dobijanja sredstava identifikovan je kao jedan od glavnih razloga za visoku stopu neaktivnosti.

Dodatno, za mnoge je dobijanje sredstava iz Start-up programa služilo za pokretanje biznisa iz nužde, jer druge opcije za zapošljavanje nisu bile prisutne. **Problemi kao što je nedostatak dodatne podrške prilikom započinjanja posla i dalje su prisutni** – približno jedna trećina anketiranih korisnica navodi da im je neophodan viši stepen podrške nakon dobijanja sredstava, u smislu da se podrška države i dalje

završava sa dodelom sredstava, bez dalje podrške u održavanju poslovanja.

Kako bi se obezbedila veća podrška preduzetnicama trebalo bi:

- Personalizovati pristup upravljanja programima kroz instituciju savetnika
- Upućivati preduzetnice na dodatne izvore finansiranja poslovanja
- Obezbediti mehanizme nefinansijske podrške (računovodstvo, marketing itd.)

Dodatni problem za žene preduzetnice jeste **porodiljsko odsustvo, jer se ono ne uzima u obzir prilikom otplate**. U tim situacijama preduzetnice moraju da angažuju novu radnu snagu, što prema njihovim iskazima dovodi u pitanje isplativost učešća u programu.

- Da bi se obezbedila veća održivost preduzeća koja nastaju iz ekonomske nužde **posebnu podršku treba obezbediti preduzetnicama koje nemaju prethodno radno iskustvo ili iskustvo u datoj delatnosti**.
- Dodatno, u **situaciji u kojoj žena preduzetnica mora da ode na porodiljsko odsustvo treba obezbediti odlaganje u otplati kredita u trajanju odsustva**.

Program podsticanja razvoja preduzetništva kroz finansijsku podršku za žene preduzetnice i mlade u 2021. godini i Start-up program u 2021. godini

Program podsticanja razvoja preduzetništva kroz finansijsku podršku za žene preduzetnice i mlade (Program za žene i mlade) se sprovodi od 2021. godine, i u velikoj meri je sličan Start-up programu, pri čemu su **uslovi nešto povoljniji nego kod Start-up programa: bespovratna sredstva čine 35% vrednosti ulaganja**, odnosno 45% u nedovoljno razvijenim područjima. Dodatno, program nije namenjen isključivo početnicima, **već i preduzećima koja su osnovana do pet godine pre podnošenja zahteva**.

Imajući u vidu povoljnije uslove programa za žene i mlade, verovatno da su se ženska preduzeća prvo prijavljivala za ovaj program, a kad su fondovi ovog programa iscrpljeni (24. avgusta 2021), onda su nastavile da se prijavljuju za sredstva u okviru Start-up programa. Uzimajući i obzir ove činjenice, analizirali smo podatke i o dva programa – Programa za žene i mlade i Start-up programa zajedno, pri čemu su izdvojene i određene specifičnosti programa.

Analiza ukazuje na to da je kvalitet prijava za Program za mlade i žene-preduzetnice verovatno bio značajno viši nego kod Start-up programa u 2021. godini.

Oko jedne trećine preduzetnica kaže da ih je Program za žene i mlade podstakao za započinjanje biznisa dok je kod Start-up programa to rekla oko polovina korisnica. Drugim rečima, preduzetnice iz ove grupe su češće nego korisnice Start-up programa imale plan da i bez podrške pokrenu svoj biznis.

Sa druge strane, usled pojave novih programa učešće žena u broju odobrenih zahteva u okviru Start-up programa, koje je do 2020. godine bilo stabilno – oko 40%, je u 2021. godini palo na svega 23,8% realizovanih zahteva. **Niži procenat žena u Start-up programima u 2021. godini mogao je da bude i posledica razumevanja da žene više nisu u mogućnosti da se prijave za Start-up program, s obzirom da postoji posebna kreditna linija za žene preduzetnice.** Na taj način deo žena je možda ostao obeshrabren nakon avgusta 2021. i obaveštenja da su sva sredstva potrošena. Dodatno, određivanjem visine programa koji će biti namenjeni ženama i mladima (koja je predstavljala oko dve petine ukupnog budžeta za 2021. godinu), postavlja se „gornja granica“ sredstava koja su namenjena ovim grupama, i implicitno pretpostavlja da su Start-up programi namenjeni muškarcima starijim od 30 godina.

Sa druge strane, **ispitanice su inicijalno manje motivisane za učešće u Start-up programima** uvođenjem **razlike u bespovratnim sredstvima u dva programa.** Drugim rečima, s obzirom na povoljnije uslove, žene (i mladi) će se uvek prvo prijavljivati za Program za mlade i žene. Sa druge strane, kad su sredstva iz ovih programa iscrpljena, žene i mladi mogu dobiti sredstva iz Start-up programa, koji imaju lošije uslove. Kako potreba za Start-up kreditom može nastati u bilo kom delu godine, postavlja se pitanje zašto bi **sistem vremenskog prioriteta odlučivao o visini bespovratnog dela sredstava.** Iz ove perspektive, i s obzirom na sličnost dva programa, **postavlja se pitanje opravdanosti postojanja odvojene linije Programa za žene i mlade.**

- Da bi se izbegla konfuzija oko raznih programa koji postoje, a koji su suštinski veoma slični **čini se da je jednostavnije da se u okviru jedinstvene linije Start-up programa, ženama i mladima jednostavno omoguće povoljniji uslovi: viši nivo bespovratnih sredstava i duža starost preduzeća prilikom prijavljivanja.** Ova praksa već postoji u okviru Start-up programa i Programa za žene i mlade jer se daje viši procenat bespovratnih sredstava preduzećima koja se nalaze u ugroženim područjima.

U toku 2021. godine ženskim preduzećima je ukupno odobreno 100 zahteva, i to najveći broj u okviru zahteva za Program za preduzetnice – 54 i Start-up program – 34, kao i 12 zahteva u okviru Programa za mlade. Od ukupno odobrenog broja u okviru Programa za mlade 35,3% su ženska preduzeća, što je u rangu proseka za Start-up program.

Za razliku od Start-up programa gde preduzetnici učestvuju sa 60%, što je manje od njihovog učešća u ukupnom broju MSP u Srbiji (oko 70%), žene preduzetnice čine 80% odobrenih zahteva za žene i mlade.

Prosečni iznosi sredstava odobrenih u Programima za žene i mlade u rangu su prosečnih iznosa odobrenih u okviru Start-up programa. Program za žene i mlade karakteriše i slična struktura po delatnostima i regionalna zastupljenost kao i kod Start-up programa.

Bez obzira na mogućnost prijavljivanja preduzeća starih do 5 godina, oko **dve trećine odobrenih prijava u Programu za žene i tri četvrtine prijava odobrenih u Programu za mlade su preduzeća osnovana u prethodne dve godine.**

- S obzirom na sličnost tri programa i „naviku“ starijih preduzeća da sredstva u okviru ovih programa nisu dostupna za njih, **treba jasnije izdvojiti činjenicu da i starija preduzeća mogu da učestvuju u programima.**

Upoznatost preduzetnica sa programom i percepcija programa

Oko polovine anketiranih preduzetnica u opštoj populaciji preduzetnica je čulo za Start-up program i za Program za žene preduzetnice i mlade.

- S obzirom na relativno nisku upoznatost preduzetnica sa ovim programima, a i značaj koji imaju za one koji se prijave, **treba sprovesti mere kako bi se povećala vidljivost programa u opštoj populaciji preduzetnica.**

Kao što je već navedeno **oba projekta prati imidž komplikovanih administrativnih procedura**, koje predstavljaju najčešći izvor nezadovoljstva preduzetnica koje su koristile program, ali i najčešći razlog zbog kojeg se preduzetnice koje su čule za program ne prijavljuju za program.

- Pored rada na smanjivanju kompleksnosti procedura, **treba olakšati upoznavanje preduzetnica sa procedurama kako bi se smanjila ova prepreka prijavljivanju.** Veliki broj preduzetnica navodi da je zadovoljan učešćem u programu i treba otkloniti sve faktore koji utiču na obeshrabrenost onih koji odluče da se ne prijave.

LITERATURA

Avlijaš, S., Vladisavljević, M. & Popović-Pantić S. (2012). *Rodna analiza odabranih državnih mera za podršku preduzetništvu u Srbiji*. Beograd: UN Women.

Masmi 2002, *Survey on Conditions for Crediting Small and Medium Enterprises with Special Accent on Crediting Women's Business in Serbia*, Beograd.

SeConS. (2023). *Preduzetništvo žena u Srbiji – deset godina kasnije*. Beograd: UN Women.

Uredba o utvrđivanju Programa za žene preduzetnice i mlade, dostupno na: <https://fondzarazvoj.gov.rs/download/7Z7JVP7Uredba-zene-I-Mladi-FINALNA.pdf>

Uredbe o utvrđivanju Programa podsticanja razvoja preduzetništva kroz finansijsku podršku za početnike u poslovanju, za period od 2016-2021, dostupno na: <https://fondzarazvoj.gov.rs/cir/proizvodi/start-up-krediti>

